

V KRAJINĚ JINAKOSTI: PANORAMATICKÁ FOTOGRAFIE TEORIÍ CIZÍHO

Müller-Funk, Wolfgang. *Teorie cizího: Koncepty alterity*. Přel. Jan Budňák. Brno – Praha: Host – Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2021, 352 s.

Eliška D. Härtelová
Univerzita Karlova
e.hartelova@icloud.com

V loňském roce vyšla ve spolupráci s ÚČL AV ČR v nakladatelství Host kniha Wolfganga Müllera-Funka s názvem *Teorie cizího: Koncepty alterity*. Původně byla publikována v roce 2016 v Tübingenu pod názvem *Theorien des Fremden: Eine Einführung*. V češtině — na rozdíl od němčiny — není na první pohled zřejmé, zda titulní teorii chápat v plurálu, či singuláru. Ačkoliv český podtitul vyzývá spíše ke čtení v množném čísle, samotná „teorie cizího“ může evokovat pokus o představení jedné, sumativní teorie alterity. Wolfgang Müller-Funk ale o podobný integrující model záměrně neusiluje, neboť jej chápe jako nemožný. Knihu otevírá přepisem scénky bavorského komika a „německého Chaplina“ Karla Valentina s názvem *Cizinci* (*Die Fremden*). Skeč, založený na jazykové hře, vyjevuje, že označení „cizí“ je určeno perspektivou pohledu, která se může proměňovat: „Má-li například cizinec známého, byl mu tento známý jistě původně cizí, ale díky vzájemnému seznámení už si tito dva cizí nejsou. Cestují-li ovšem spolu do cizího města, jsou tam tito dva známí pro místní obyvatele opět cizí. — Bude-li jejich pobyt v tomto cizím městě trvat sto let, nebudou už pro místní cizí“ (s. 10). Soustředění na odlišné perspektivy můžeme brát jako zastřešující princip celé knihy. Autor v ní nabízí panoramatický, transdisciplinární pohled na různé teorie alterity. Ke slovu přichází psychoanalýza, filozofie, sociologická a kulturologická studia, feministická kritika či teorie překladu. Zvláštní pozornost je věnována literatuře a literární vědě. Autor do teorií alterity zasazuje také v rámci komparatistiky vzniklou imagologii a Todorovovu teorii fantastična. Zajímavá je psychoanalyticky orientovaná kapitola, v níž je velký prostor věnován Freudovu čtení Hoffmannova „Pískouna“, které Müller-Funk posléze srovnává s *Podivuhodným příběhem Petra Schlemihla* od Adalberta von Chamissa.

Kniha je rozvržena do dvanácti kapitol. Oproti německému vydání byla s autorským souhlasem vypuštěna kapitola věnovaná francouzské dekonstrukci, respektive dvěma esejím z pera Jacquese Derridy a Jeana-Luca Nancyho, a závěrečný oddíl tematizující konstrukci alterity v současné sociologii. Kromě úvodu knihy se každá věnuje jedné nebo několika osobnostem, které lze chápat jako zakladatele či výrazné představitele probírané disciplíny — koncepce Simone de Beauvoirové, Luce Irigarayové a Joan Rivierové například vymezují pole feministické teorie, psychoanalýza je kromě Freuda představena jménem Julie Kristevy a Jacquese Lacana. Výrazným rysem celé publikace je snaha vycházet z primárních textů, Müller-Funk klíčové pasáže často přímo cituje a detailně je komentuje. Autoři a autorky přitom nejsou přítomni prostřednictvím celého svého díla, ale texty, které jsou pro teorii cizího relevantní. Například Karl Marx je představen pomocí tzv. pařížských rukopisů, Walter Benja-

min prostřednictvím eseje „Úkol překladatele“. Vybraná díla lze však chápat jako reprezentativní. Čtenáři a čtenářky se tak mohou seznámit s významnými místy, jež byla mnohokrát interpretována a k nimž se různí teoretici a komentátoři opakovaně vracejí. I tato následná recepcce je výběrově předmětem Müller-Funkova výkladu, hlavní zájem je však směřován k textům zakladatelským.

Původní německý podtitul (*Einführung*) napovídá, že kniha chce být především úvodem, základním přehledem jednotlivých teorií. Hlavním cílem publikace je, jak lze číst i na obálce, vést k „orientaci v poli“ různorodých a z různých oborů pocházejících koncepcí. V tomto ohledu je znát, že základním půdorysem textu jsou univerzitní přednášky a kurzy vedené na Vídeňské univerzitě, Diplomacické akademii ve Vídni a v Rakouské akademii věd. Tomu odpovídá přehledně uspořádání jednotlivých kapitol a způsob, kterým je veden výklad, jehož součástí jsou například graficky odsazená a číslovaná shrnutí hlavních myšlenek probíraného textu. Styl přednášky připomene i způsob, kterým autor opakovaně uvádí nové téma pomocí etymologie či sémantického rozboru slova. Výchozí řečí je němčina, Müller-Funk se však často snaží o srovnání s jinými jazyky, kromě standardní angličtiny a francouzštiny nacházíme například v úvodní kapitole i odkazy k chorvatštině, češtině nebo španělštině (s. 16–17, 22). Na vhodných místech doplnil překladatel Jan Budňák německé analýzy českým ekvivalentem.¹ K přehlednosti přispívají i pasáže, v nichž autor explicitně komentuje, co bude předmětem dané kapitoly a prostřednictvím kterých autorů se k němu bude vztahovat, a zdůvodňuje výběr primárního textu, respektive jeho části. Součástí představení primární literatury je také základní zmapování jejích pramenů a myšlenkových předpokladů. Kapitoly jsou v knize vzájemně provázány, nejčastěji přímým odkazem v závorkách.

Vzhledem k uvedeným charakteristikám a celkové struktuře díla si lze položit otázku, zda knihu chápat jako sekundární literaturu k pramenným textům. Autor je na jednu stranu vybírá a kriticky hodnotí — upozorňuje například na rozpory v argumentaci, na druhou stranu přenechává jejich hlasu dominantní pozici. Podstatné části kapitol tvoří parafráze hlavních myšlenek představovaného textu. Hodnocení probíhá decentně a má průběžný, nikoli sumativní charakter. V kontextu celkové přehlednosti a systematickosti výkladu je absence výraznějšího shrnujícího zhodnocení ze strany autora nápadná. Může k ní vést i vnitřní uspořádání kapitol, v nichž po představení primárního textu bývají uvedeni související autoři. Například po analýze Hegelovy kapitoly o pánu a rabovi následuje představení Jeana-Paula Sartra a Alexandra Kojèva a pozornost je přesunuta k jejich recepci a rozvinutí *Fenomenologie ducha*. Vlastní Hegelova koncepce je tak zhodnocena prostřednictvím průběžných, drobnějších komentářů vložených do analýzy Hegelova textu a konfrontací se Sartrem, Kojèvem a posléze i Marxem. Kritického zhodnocení se tedy představovaným

1 Např. v této pasáži: „Termín *odcizení* (*Entfremdung*) je z významového hlediska podivný pojem. Z čistě jazykového hlediska by vlastně musel označovat opak toho, co jím běžně rozumíme. Předpona *ent-*, v mnoha významech i česká předpona *od-*, má většinou význam negace. Odebrat někomu něco znamená zrušit jeho vlastnictví [...] a stejným způsobem fungují například slova odejmout nebo odštávnit. Jinak se však chová slovo *odcizení* [...], které neoznačuje odstranění cizosti, ale naopak její společenskou a kulturní produkci a s ní spojené slábnutí pocitu, že jsem ve své sféře doma a orientuji se v ní“ (s. 236).

teoriím dostává, ale v méně nápadné formě. Ještě spíše než u jednotlivých děl by ovšem čtenáři mohli očekávat shrnující autorský komentář v závěru knihy. Zde však místo doslovu nacházíme rozhovor s autorem, který téma alterity otevírá směrem k současným, celospolečenským problémům.

Sumarizující, panoramatický pohled nabízí proto nejspíše úvodní kapitola. V ní nacházíme utřídění a první uvedení základních pojmů. Kromě „alterity“ a „jinakosti“ (*Andersheit*) rozlišuje Müller-Funk pojmy „cizí“ (*das Fremde*), „zahraniční“ (*ausländisch*; „cizinec“ — *der Ausländer*) a „jiný“ (*das Andere*). Termíny nejsou totožné a každý nasvěcuje problematiku z jiné strany, většinou jsou dobře etablované v jedné disciplinární oblasti, mají však málo kontaktů mezi sebou, což Müller-Funk kritizuje: „Zarážející [...] je, jak málo spolu koncepty cizosti pocházející z různých disciplín komunikují, respektive jak diskuse z jiných diskurzů interdisciplinární dialog systematicky ignorují. Například v imagologii, která vznikala v kontextu literární komparistiky, se jen výjimečně odkazuje na příbuzné a potenciálně dobře využitelné perspektivy sociálních nebo kulturních věd. I sociologický funkcionalismus recipuje pouze několik málo filozofických tradic, propojení se současnými psychoanalytickými nebo dekonstruktivistickými teoriemi se však vyhýbá“ (s. 28). Autor i z tohoto důvodu koncipuje celou publikaci „jako transdisciplinární úvod“, který „[v]edle filozofických zpracovává také kulturněvědné a literárněvědné přístupy, které jsou v sociálněvědných studiích většinou opomíjeny“ (s. 29). Cílem knihy je proto analýza „co nejširší palet[y] relevantních teoretických paradigmat z oboru sociálních a humanitních věd“ (s. 29). V tomto kontextu je zřejmější, proč je ucelená koncepce alterity, v jejímž světle by byly jednotlivé teorie zhodnoceny, autorem chápána jako nemožná. Cizí se podle něj vzpírá tomu, abychom mu „přisoudili jakoukoli neměnnou podstatu“ (s. 15), jeho identita je fluidní: „Klíčová teze této knihy zní, že pojem ‚cizího‘, stejně jako pojem ‚kultury‘, jenž je s ním automaticky propojen, není možné jednoznačně definovat“ (s. 15). Zde Müller-Funk výslovně odkazuje na Georga Simmela (kterému věnuje i samostatnou kapitola) a zdůrazňuje, že není možné chápat „cizí“ a „vlastní“ jako binární opozice. Naopak je nutné je pojímat „jako dva póly jedné, automaticky utvářené souvislosti“ (s. 14). Potvrzuje se tak úvodní skeč Karla Valentina vyjevující proměnlivou identitu koncepce — cizí je vždy skrytou součástí vlastního, proto mění naše chápání toho, co je vlastní a známé, a ukazuje je jako *zdanlivě známé*.

K tomuto závěru vybízí i doslov knihy, který se věnuje spíše určité aplikaci teorií cizího, neboť se dotýká celospolečenských problémů a otázek, které však jsou v méně nápadné podobě přítomny v knize od počátku, například téma sexismu, rasismu, nacionalismu, politických důsledků multikulturalismu či hegemonického postavení anglickojazyčné literatury v překladatelském poli. Výrazný je etický étos, který je vyzdvihnut zejména v kapitolách věnovaných Emmanuelu Levinasovi a Bernhardu Waldenfelsovi. V základu stojí tvrzení, že „přidělení atributu cizosti určité osobě v sobě vždy nese tendenci odepřít jí status (rovnoprávného a respektovaného) druhého [...]“ (s. 18–19). Müller-Funk přesvědčivě ukazuje, že myšlenková figura cizího tvoří jádro současných politických, sociálních i kulturních diskusí a souvisí s fenomény, jako jsou migrace, kulturní transfer, přenos informací nebo globalizace. (Připomeňme, že kniha v Německu vyšla v roce vrcholící migrační vlny z let 2015–2016.)

Doslov psaný formou rozhovoru s autorem není datovaný, nicméně z toho, co zmiňuje, ať už jde o jmenování Joea Bidena americkým prezidentem nebo o pandemii koronaviru, lze vyčíst, že zřejmě pochází z počátku roku 2021. Autor se zde neformálním způsobem vyjadřuje k současným, zejména politickým problémům, v nichž hraje téma jinakosti ústřední roli. Předně jde o fenomén nacionalismu, který vychází z předpokladu vytvoření homogenního prostoru, v němž není místo pro nic cizího. Müller-Funk se snaží ukázat, že je tato myšlenka nebezpečným, utopickým snem, který zcela popírá faktický stav věcí. „Chce vytvořit stav, který nikdy neexistoval a jenž zřejmě ani existovat nemůže, a pokud by vznikl, musel by vypadat asi jako Severní Korea [...]“ (s. 309). V tomto ohledu se autor několikrát vrací k roli Evropské unie, kterou vymezuje na ose mezi nacionálně pojatým státem a impériem typu habsburské monarchie. Evropskou unii chápe jako výzvu či pokus, jehož cílem není „vytvořit novou, homogenní evropskou identitu, ale snah[a] integrovat národní státy, včetně jejich identit a alterit, do většího rámce“ (s. 311). Evropská unie se tak může pokusit o vytvoření „heterogenního sémiotického prostoru“, který by nerušil existenci národních států, ale spojil by je jiným typem vztahů.

Za klíčovou myšlenku doslovu, jež lze chápat jako praktické (a svým způsobem i hledané shrnující) vyústění představovaných teorií cizího, považuji odpověď na otázku, v níž se dotazující ptá na napětí mezi dynamickým a statickým pohledem na vlastní a cizí, který, jak se mu zdá, stojí pozadí všech v knize představovaných teorií. Otázka je formulována pragmaticky: „[...] jak v praxi balancovat mezi potřebou a nutností stability na jedné straně a nebezpečím esenciálního přístupu k vlastnímu i k cizímu na straně druhé?“ (s. 322). Ve své odpovědi Müller-Funk zdůrazňuje, že žádný systém není možné udržet ve vztahu permanentní otevřenosti. Nicméně je zároveň třeba si uvědomit, že nutné uzavření je konstruované a arbitrární. Myšlenka odkazuje k leitmotivu knížky, jímž je fluidita identity, již je vždy třeba korigovat stabilitou a naopak: „Myslím si [...], že nutná je jak fluidita, tak i stabilita, a celé umění žít spočívá v neustálém zprostředkovávání mezi těmito dvěma momenty a rozpoznávání, jaká směsice je právě teď v této situaci vhodná a správná.“ (s. 323). Hlavním cílem jednotlivce i státu je proto podle autora hledání a nalézání tohoto proměňujícího se, rovnovážného bodu, který by našemu jednání poskytl potřebný fundament, avšak zároveň nepopřel, že jde o základ konstruovaný a zpochybnitelný. V uvedené myšlence se jako v zrcadle odráží základní mechanismus vztahu cizího a vlastního, které, jak autor opakovaně připomíná, nelze chápat jako dva vzájemně se vylučující pojmy (o alteritě nelze mluvit bez identity a naopak). Je třeba stále znovu hledat a obnovovat rovnovážný stav, Müller-Funkova kniha je proto užitečným průvodcem pro každého, kdo chce vykročit z rámce vlastní disciplíny a pojmového aparátu a inspirovat se k hledání této rovnováhy i v jiných oborech.